

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 12

КОЖУХАР О.І.
доцент, кандидат
історичних наук

УДК 94(55) 1990/20...+327(082)

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ІРАНУ ТА КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ (90-ті рр. ХХ ст. - поч. ХХІ ст.)

Аналізуються основні напрямки і форми взаємовідносин Ірану та пострадянських країн Центральної Азії в 90-х рр. ХХ ст. - на поч. ХХІ ст.

Ключові слова: *Ісламська Республіка Іран, зовнішня політика, співробітництво, безпека.*

Анализируются основные направления и формы взаимоотношений Ирана и постсоветских государств Центральной Азии в 90-х гг. ХХ в - нач. ХХІ в.

Ключевые слова: *Исламская Республика Иран, внешняя политика, сотрудничество, безопасность.*

The main directions and forms of relations of Iran and former Soviet states of Central Asia in the 90th. Twentieth century - beginning. XXI century.

Keywords: *Islamic Republic of Iran, foreign policy, cooperation, security.*

Утворення на початку 90-х рр. ХХ ст. нового політичного регіону – Центральної Азії у складі Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану і Узбекистану відкрило його для зовнішнього впливу і перетворило в об'єкт політики Росії, Китаю, Ірану, Туреччини. Ці країни історично конкурували і конкурують між собою за доступ до ресурсів центральноазійських країн і включення їх до своїх сфер впливу. Відсутність у нових незалежних країн Центральної Азії виходу до південних портів, потреба у найкоротших шляхах транспортування вантажів, особливо нафти і газу на світові ринки сприяло зацікавленості центральноазійських країн у встановленні дружніх відносин з сусідніми державами, в т. ч. Іраном. Велике значення має і традиція багатовікових історичних і культурних зв'язків, які

існували між Іраном та країнами центральноазійського регіону. Все це сприяло встановленню і розвитку взаємозв'язків між країнами Центральної Азії та Іраном.

Проблеми розвитку відносин між країнами Центральної Азії та Іраном, основні аспекти і напрямки зовнішньої політики Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменистану, Узбекистану, Ірану стали предметом вивчення як учених цих країн, так і зарубіжних. Заслужують уваги дослідження науковців країн Центральної Азії М. Лаумуліна, А. Асанова, Д. Фархадінасаба, Ф. Джані та ін., російських дослідників О. Князева, А. Казанцева, Н. Борисова, І. Звягельської, С. Мутова, Д. Трофимова та ін. Значний інтерес мають наукові розвідки українських авторів Д. Варнавського, Д. Дорофєєва, С. Пирожкова, І. Ткаченка, а також ізраїльського вченого В. Месамеда.

Мета статті – проаналізувати основні напрямки взаємовідносин між Іраном та країнами Центральної Азії в 90-х рр. XX ст. – на початку XXI ст.

В кінці 80-х рр. XX ст. іранське керівництво неодноразово заявляло, що їх країна як лідер мусульманського світу може стати для Середньої Азії та Казахстану провідником ісламських цінностей. Але на час розпаду СРСР і утворення нових пострадянських держав Центральної Азії релігійно-політична еліта Ірану поступово відмовилася від лозунгу експорту ісламської революції. З того часу Іран провадить свою політику в регіону на засадах толерантності, між цивілізаційного діалогу, мирного і взаємовигідного співробітництва.

Іран у 1992 р. визнав нові незалежні держави Центральної Азії і встановив з ними дипломатичні відносини. У жовтні 1993 р. відбувся візит президента ІРІ Хашемі Рафсанджані в країни ЦА, який підкреслив, що основна мета його поїздки – встановлення ділових контактів і закладення основ взаємовигідного співробітництва в усіх сферах. Іран активізував відносини в сфері освіти, культури, науки, створюючи мережу культурних центрів і розширив контакти з політичним керівництвом та бізнес-колами держав регіону. В економічній сфері успіхи обмежувалися деякою експансією іранських товарів на місцеві ринки, яка за масштабами значно поступається поставкам китайських і навіть турецьких товарів [2,146].

Важливим стратегічним напрямком співробітництва Ірану з країнами Центральної Азії була допомога їм при вступі до міжнародних організацій. Так, за безпосередньої допомоги Ірану як авторитетного члена Організації Ісламської конференції (з 2011 р. – Організація Ісламського співробітництва) Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Казахстан, Узбекистан у 1992-1996 рр. вступили до цієї поважної організації, яка об'єднує 57 мусульманських країн з населенням 1,5 млрд. чоловік [6].

Республіка Іран сприяла інтеграції країн Центральної Азії в Організацію економічного співробітництва (ЕКО), яка була створена у 1985 р. В листопаді 1992 р. усі центральноазійські країни з ініціативи Ірану були прийняті до її складу. В сучасних умовах визначилися такі основні напрямки інтеграційної діяльності ЕКО: транспортно-комунікаційна сфера, енергетика, сільське господарство, промисловість, частково – наука, культура і освіта. Участь Ірану у різних спільних проектах сприяє перебороти політичну та економічну ізоляцію, вийти з сфери дії американських та міжнародних санкцій. Разом з тим, експорт іранських передових технологій в країни-партнери та надання членам ЕКО режиму найбільшого сприяння в торгівлі підвищує імідж Ірану на регіональному рівні. В проектах ЕКО найбільш активно брали участь Туркменістан і Казахстан, пріоритети яких лежать у сфері транспорту та експорту енергоносіїв. Саме в цій області Іран проявляє найбільшу активність. Так, була відроджена ідея створення Трансазійської залізничної магістралі «Великий шовковий шлях», який з'єднав би країни Середнього Сходу з Європою, Далеким Сходом, Індією, Південно-Східною Азією. В рамках цього проекту Іран в 1995 р. ввів в експлуатацію 700-кілометрову ділянку залізниці Бафк – Бендр - Аббас, а в 1996 р. завершив будівництво магістралі Мешхед – Серака - Теджек, яка з'єднала залізниці Ірану і країн Центральної Азії з портами Перської затоки [2, с. 150].

Для Ірану велике значення має участь в інших міжнародних організаціях, членами яких є країни Центральної Азії. Для вступу до них Іран звертається за допомогою до центральноазійських країн. В першу чергу це стосується Шанхайської організації співробітництва (ШОС), яка була створена в квітні 1996 р., і до складу якої увійшли Росія, Китай, Ка-

захстан, Таджикистан і Киргизстан. У червні 2001 р. до організації приєднався Узбекистан. Основними завданнями ШОС були визначені питання безпеки в регіоні, боротьби з тероризмом, організованою злочинністю, наркоторгівлею, співробітництво в сферах економіки, енергетики і зовнішньої торгівлі. У 2005 р. статус спостерігачів були надані Індії, Іраку і Пакистану, а потім – Монголії та Афганістану. З часом ШОС стала перетворюватися у військово-політичний блок антизахідного спрямування, що зумовило Іран домагатися постійного членства в цій організації. Але до цього часу Іран не тримав постійного членства через негативну позицію Китаю та Росії [7,с.39].

Іранські неоконсерватори, які прийшли до влади в 2005 р., як зазначає О. Князєв, синтезували у своїй зовнішній політиці декілька парадигм попереднього періоду: досягнення статусу регіональної держави (доктрина останнього іранського шаха М. Р. Пехлеві), максимум прагматизму в економіці (концепція президента А. А. Хашемі-Рафсанджані), послідовна інтеграція у світову економіку (ідеї президента С. М. Хатамі)[3].

Політика Ірану щодо кожної з країн Центральної Азії має свою певну специфіку. Етнокультурна близькість таджиків та іранців обумовили більш високий міждержавний рівень відносин з Таджикистаном. Іран брав пряму участь у мирному процесі і припиненні громадянської війни в країні. З економічних проектів заслуговує уваги закінчення Іраном будівництва в Таджикистані другої черги Сангтудінської ГЕС, електроенергія якої експортується до ІРІ по ЛЕП Рогун – Мазарі – Шеріф – Герат - Мешхед, яку ввели в дію за участі іранських спеціалістів. Іранські фірми збудували автомобільну дорогу та залізницю, які зв'яжуть Таджикистан, Афганістан та Іран [3]. У будівництво Анзобського тунелю на автотрасі Душанбе - Худжан Іран вклав 31 млн. дол., в т. ч. 10 млн. – безкоштовно. Основним покупцем таджицької бавовни є Іран, підприємства якого в 2009 р. закупили більше 17 тис. тон на суму 20 млн. дол. З року в рік зростає обсяг товарообігу між країнами: з 23,9 млн. дол. у 1999 р. до 220 млн. дол. у 2008 р. Але пріоритетним напрямком співробітництва залишалася гуманітарна, культурна, соціальна і науково-освітня сфери [4].

Важливим партнером Ірану в регіоні став Казахстан, який має величезні запаси нафти і газу в Прикаспії. Незважаючи на задекларовану Казахстаном ідею багатовекторності своєї зовнішньої політики, Іран розвиває взаємовигідне співробітництво з цією країною. В офіційних міждержавних документах були зафіксовані пріоритетні сфери співробітництва, серед яких Іран виділив видобуток, транспортування і переробку нафти. До кінця 2010 р. було розроблено і підписано близько 100 договорів та угод, які заклали правову базу відносин між Іраном і Казахстаном. У 1996 р. між Казахстаном та Іраном була досягнута угода про поставку казахської нафти по схемі заміщення. Це сприяло реконструкції іранських нафтопереробних заводів, модернізацію портів як Ірану, так і Казахстану, будівництво нафтопроводів в ІРІ. Дві країни успішно працюють над спільними проектами в сільському господарстві та в рамках створення міжнародного транспортного коридору «Північ – Південь» тощо [5]. За 2005-2011 рр. торгівельний оборот між двома країнами зріс у 5 разів – з 400 млн. до 2 млрд. доларів. Але рівень політичних зв'язків між Іраном і Казахстаном дещо відстає від економічного співробітництва. В квітні 2010 р. відбувся офіційний візит президента Ірану М. Ахмадінежада до Казахстану, а у серпні 2013 р. президент Казахстану Н. Назарбаєв перебував на інавгурації сьомого президента Ірану Хасана Рухані. В ході офіційних переговорів обговорювалося широке коло політичного та економічного співробітництва між двома країнами [4;8].

Політика Ірану щодо Узбекистану носила суперечливий характер. З одного боку, ІРІ імпонувало, що на початку 90-х рр. узбецьке керівництво проводило політику релігійного відродження. Це привело до зростання ісламського фундаменталізму, який узбецька влада пов'язувала з іранським впливом. Директиви президента Н. Каримова щодо регламентації навчання в ісламських навчальних закладах, репресії проти ісламських діячів і віруючих, масове закриття мечетей та ін. викликало негативну реакцію Ірану і, як наслідок – протидію узбецького керівництва реалізації досягнутих угод в економічній, культурній і науково-освітній сферах і певну стагнацію процесів співробітництва. Але Іран та Узбекистан перебороли ці тактичні незгоди і сформували міцну договірно-правову базу для подальшого взаємовигідного співробітництва.

Поступово Іран в структурі зовнішньополітичних пріоритетів Узбекистану зайняв одне з провідних місць, а торгово-економічна сфера стала основою ірано-узбецької співпраці. На 2010 р. Іран увійшов в першу десятку зовнішньоекономічних партнерів Узбекистану. В 1995 р. взаємний товарообіг досяг 150 млн. дол., а в 2009 р. – 572 млн. дол. [7].

Якщо економічне співробітництво Ірану з Узбекистаном розвивалося більш-менш стабільно, то політичний діалог двох країн носить обмежений характер. Іран не завжди розумів зміну кожні 2-3 роки політичної орієнтації Узбекистану. Іранське керівництво достатньо відкрито заявляло, що Узбекистан являється основним союзником США в центральноазіатському регіоні, підтримує антиурядову таджицьку опозицію.

Специфіка взаємовідносин Ірану з Туркменістаном полягає в тому, що вони побудовані на базі економічної доцільності і майже повністю ігнорують політичні розбіжності. Іран намагається розвивати відносини на прагматичній основі – використати значні запаси туркменських вуглеводів для торгівлі і транзиту в інші центральноазіатські країни. Якщо в середині 90-х рр. Іран займав 4 місце з 63 країн-партнерів Туркменістану, то в 2006 р. – уже 2, після Росії, місце в товарообігу країн. За 1992-2001 рр. з допомогою Ірану були збудовані десятки важливих промислових об'єктів, проведено модернізацію нафтопереробних заводів, введено в експлуатацію кілька залізниць [].

Пріоритетним напрямком співробітництва Туркменістану з Іраном стала нафтогазова сфера. В липні 1998 р. була підписана угода про транспортування туркменістанської нафти до іранських портів Перської затоки і розпочали будівництво нафтопроводу. Восени 1996 р. Туркменістан та Іран розпочали будівництво газопроводу довжиною 200 км. Іранська сторона фінансувала майже 80% вартості проекту вартістю майже 200 млн. дол. і зобов'язалася купувати туркменський газ протягом 25 років. В липні 2003 р. Туркменістан почав експорт енергоносіїв до Ірану новозбудованою ЛЕП. Іран, у свою чергу, поставляв нафтогазове обладнання, потужні бурові і компресорні установки, медикаменти тощо [7].

Взаємовідносини між Іраном і Киргизстаном не відзначалися особливою динамікою. Політичні відносини відбувалися переважно в рамках участі обох країн в ряді

міжнародних організацій. Між країнами підписано угоди про співробітництво в торгово-економічній сфері, культурі, освіті, в боротьбі з організованою злочинністю та наркотрафіком. Річний товарообіг перевищує 100 млн. дол. Культурні та освітні програми розвиваються більш інтенсивно. З кожним роком зростає кількість державних стипендій, які виділяються іранським урядом для громадян Киргизстану, які виявили бажання отримати вищу освіту у навчальних закладах Ірану. В деяких вищих навчальних закладах Киргизії працюють центри іраністики та ісламознавства, встановлено прямі зв'язки між університетами двох країн [4].

Взаємовідносини Ісламської Республіки Іран та пострадянських країн Центральної Азії базувалися на основі толерантності, міжцивілізаційного діалогу, взаємовигідного політичного, економічного, культурного співробітництва.

Список використаних джерел та літератури

1. Асанов А. Новая политика Ирана в Центральной Азии / Электронный ресурс: А. Асанов. - Режим доступа: polit-azia/index.php/latest-news/348
2. Варнавский Д. Иран и государства Центральнoй Азии: генезис, состояние и перспективы сотрудничества / Д.Варнавский // Центральная Азия и Кавказ. - 2008. - № 2. - С.145-151.
3. Князев А. Региональная политика Ирана в Центральной Азии - эволюция и приоритеты / Электронный ресурс: А. Князев- Режим доступа: centrasia.ru/news/php
4. Кузнецов А. Затяжной геополитический роман: Иран и постсоветская Центральная Азия // Современный Иран. - 2012. - № 10. - С. 17-21 / Электронный ресурс: А. Кузнецов- Режим доступа: Iran.ru/new/analities/81648
5. Лаумулин М. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. Т.V: Центральная Азия в XXI столетии / Электронный ресурс: М. Лаумулин - Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2009. - 440 с. - Режим доступа: www.kisi.kz/img/docs/4587.paf
6. Месамед В.И. Иран и участие стран Центральной Азии в международных организациях / Электронный ресурс: В.И. Месамед - Режим доступа: www.iimes.ru/rus/stat/2010/13.-09.-10a.htm
7. Месамед В.И. Иран в Центральной Азии: два десятилетия диалога / Электронный ресурс: В.И. Месамед. - М., 2008. - 268 с. - Режим доступа: book.iimes.ru/wp.content/plugins/qooqle-dokument/load.php?
8. Назарбаев Н. прибыл с визитом в Иран / Электронный ресурс. - Режим доступа: tenqinews.kz/kazakhstan.news/239133